

MARCIN MARKOWSKI

BOHATEROWIE EPOK W PAMIĘCI ZBIOROWEJ DWUDZIESTOWIECZNEGO LUBLINA

Początek wieku XX przyniósł światu I wojnę światową i rozpad europejskich potęg, a Polsce odzyskanie niepodległości po ponad stu dwudziestu latach rozbicia pomiędzy trzy sąsiednie imperia. Duży wzrost liczby ludności Lublina wraz z idącym za tym rozwojem powierzchni miasta, spowodował zwiększenie się liczby wytrasowanych w mieście ulic. Nowo powstające arterie komunikacyjne wymagały nadania im nazw. Jednoczesne powstawanie kilku, kilkunastu a nawet kilkudziesięciu ulic w jednym czasie sprzyjało nasileniu się nadawaniu nazw pamiątkowych drogom w mieście. Dodatkowo kilkakrotne powiększanie się powierzchni miasta poprzez wchłanianie pobliskich osad, które miały już nazwane ulice, powodowało dublowanie się nazw, a to z kolei zmuszało miejski Magistrat do rozwiązywania tego problemu poprzez przemianowanie jednej z powtarzających się nazw. W ciągu XX wieku zmieniała się w Polsce sytuacja polityczna, co nie pozostało bez wpływu na życie Lublina. Każda nowa władza starała się zaznaczyć w mieście swoją obecność poprzez organizowanie pamięci zbiorowej. Specyficznym obszarem, w jakim pamięć historyczna była i jest przekazywana w topografii miasta, są pamiątkowe nazwy ulic. Każda nowa władza wprowadzała na piedestał swoich bohaterów, a niepasujące nazwy były zastępowane bardziej „pasującymi” do nowej sytuacji politycznej. Tysiącletnia historia państwa polskiego, a zwłaszcza okres walk narodowowyzwoleńczych z XIX wieku oraz dwie wojny światowe w XX wieku niosły za sobą dużą liczbę bohaterów ważnych dla kraju i regionu, którzy wymagali upamiętnienia poprzez nadanie im patronatu nad miejskimi placami i ulicami. Tendencja do nazywania ulic imionami wybitnych jednostek lub wydarzeń dała możliwość upamiętnienia

dużej liczby mniej lub bardziej znaczących bohaterów dla historii i kultury kraju, regionu i miasta. Uczczenie pamięci bohatera przez nadanie jego imienia arterii komunikacyjnej jest mniej kosztowne od budowy pomnika tej postaci. Jednocześnie ten sposób nazewnictwa ulic pomaga organizować przestrzeń miejską zgodnie z ideą każdego ustroju. W XX wieku nazwa ulicy przestała nieść w sobie tylko i wyłącznie funkcję informującą o położeniu ulicy. Nazewnictwo ulic wprowadzone w XX wieku, zaczęło nieść za sobą treści historyczne, ideowe i polityczne. Dodatkowo powstałe w różnych częściach Lublina nazwy mające wspólny mianownik, pozwalają mieszkańcom i przyjezdnym określić, w jakiej części miasta szukać danej ulicy. Takie rozwiązanie ułatwia poruszanie się po mieście.

Ostatni okres przynależności terytorialnej Lublina do Królestwa Polskiego, będącego częścią Imperium Rosyjskiego, obejmuje lata 1901-1915. W tym czasie jedynie dwie ulice otrzymały nazwy upamiętniające ważnych Polaków. Pierwszym Polakiem, jaki pojawił się na mapach Lublina podczas zaborów, był wybitny polski pianista i kompozytor Fryderyk Chopin. Patronat nad wytrasowaną w 1908 r. *ulicą Jagiellońską* uzyskał trzy lata później, w roku 1911. Do 1939 r. patrona ulicy pisano na mapach miasta i tabliczkach adresowych, jako *Szopena*. Spolszczoną pisownię jego nazwiska znajdziemy w różnych dokumentach urzędowych jeszcze w latach pięćdziesiątych XX wieku. Na dzisiejszej *ulicy Chopina* zachowało się jeszcze sporo tabliczek z numerami domów zawierających przedwojenną pisownię tej nazwy ulicy, przeplatających tabliczkami z poprawną formą nazwiska polskiego kompozytora. Francuską pisownię nazwiska Chopina wprowadzili Niemcy, nazywając tę drogę *Chopin Strasse*. Jednocześnie Fryderyk Chopin jest jedynym wybitnym Polakiem, który przetrwał do dnia dzisiejszego jako patron ulicy łączącej *Krakowskie Przedmieście* z tzw. *placem Gwiazdy* (skrzyżowanie ulic: Narutowicza, Piłsudskiego, Lipowej i Chopina przypomina kształtem pięcioramienną gwiazdę)¹. Na początku XX wieku dzisiejsza *ulica Karmelicka* uzyskała za swego patrona, urodzonego w Lublinie poetę Wincentego Pola. Nazwa tej ulicy widnieje na planie miasta z 1912 r.² Wincenty Pol był pierwszym lublinianinem, który został patronem jednej z ulic w mieście. Nosiła jego imię do roku 1934, kiedy to ulicę przemianowano na *Karmelicką*³.

¹ A. K i e r e k, *Rozwój przestrzenny i stan sanitarny urządzeń komunalnych m. Lublina w latach 1870-1915*, „Rocznik Lubelski” (red. J. Dobrzański, T. Mencil) 4(1961), s. 184; Mapa 1912, Mapa 1931, Mapa 1939, Mapa 1942, Mapa 1957, Mapa 2001.

² Mapa 1912.

³ M. B u c z y ń s k i, *Nazwy ulic i placów Lublina*, [Wrocław 1966], s. 166.

Początek nadawania nazw pamiątkowych w Lublinie należy wiązać ze zmianą władzy w mieście z rosyjskiej na austriacką. Miało to miejsce pod koniec lipca 1915 r., gdy wojska austriacko-niemieckie walcząc przeciwko armii rosyjskiej, przesuwały się w głąb Imperium Rosyjskiego. Wraz z nimi na ziemi lubelskiej znalazła się I Brygada Legionów Polskich, dowodzona przez brygadiera Józefa Piłsudskiego. W trakcie walk na Lubelszczyźnie Piłsudski wydał porucznikowi Gustawowi Orlicz-Dreszerowi, który wówczas dowodził szwadronem kawalerii, rozkaz zajęcia Lublina przed wojskami austriackimi. Manewr ten miał przynieść sukces propagandowy dla polskich formacji wojskowych. Wojska Orlicz-Dreszera wkroczyły do Lublina wczesnym popołudniem 30 lipca od strony Kraśnika. Za szwadronem porucznika wjechał do Lublina szwadron rotmistrza Beliny-Prażmowskiego. W wymowie propagandowej wjazd Legionów Polskich do miasta w lipcu 1915 r. oraz entuzjazm mieszkańców witających legionistów był porównywalny do wjazdu ułanów księcia Józefa w maju 1809 r.⁴ Nowe władze pozwoliły Polakom na świętowanie uroczystych obchodów 125. rocznicy uchwalenia Konstytucji 3 maja, setnej rocznicy zgonu Tadeusza Kościuszki, przy okazji których przemianowano kilka lubelskich ulic w centrum miasta. W roku 1917, oprócz uroczystości kościuszkowskich, świętowano również 600-lecie nadania praw miejskich Lublinowi⁵. Trzyletni okres rządów austriackich w Lublinie przyniósł powiększenie się obszaru miejskiego i nadanie nazw, wiążących się z ważnymi dla kraju bohaterami i wydarzeniami, sześciu traktom komunikacyjnym. W roku 1916 podczas uroczystości 125. rocznicy uchwalenia Konstytucji 3 maja zmieniono nazwę części *ulicy Szpitalnej* na *Kołłątaja*, a *Czechowskiej* na *3-go Maja*. Odślonięcie nowych tabliczek było kulminacyjnym punktem pochodów z okazji święta Konstytucji 3 maja 1916 r. Odślonięcia dokonali dwaj weterani powstania styczniowego: Leon Przanowski, prezes Dyrekcji Ziemskiej Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego, na *ulicy Czechowskiej* (dziś *3-go Maja*), i Karol Miller, kontroler Kasy Przemysłowców, na *ulicy Szpitalnej* (dziś *Kołłątaja*)⁶. Częścią uroczystych obchodów 125. rocznicy uchwalenia Konstytucji 3 maja było odślonięcie kamienia pamiątkowego na *placu Litewskim*⁷. W 1916 r., gdy miasteczko Wieniawa weszło w obręb

⁴ J. K o n e f a ł, *Legiony Polskie w Lubelskiem. 1914-1918*, Lublin 1999, s. 58-59; J. R e ć k o, *Wizyty Józefa Piłsudskiego w Lublinie podczas I wojny światowej*, w: *Marszałek w Lublinie*, red. L. Maliszewski, Lublin 2003, s. 41.

⁵ B u c z y ń s k i, *Nazwy ulic i placów*, s. 172.

⁶ „Głos Lubelski” z 1 V 1916, nlb.; „Głos Lubelski” z 3 V 1916, nlb.

⁷ WUOZ, Karta miejsca pamięci narodowej 48.

Lublina, przemianowano *Drogę do Wieniawy* na *aleję Jana Długosza*. W roku następnym w związku z obchodami 600-lecia nadania praw miejskich Lublinowi przez króla Władysława Łokietka, przemianowano *plac Królewski* na *plac Władysława Łokietka*. W roku 1917 z okazji setnej rocznicy zgonu Tadeusza Kościuszki zmieniono nazwę *Szosa Warszawskiej* na *aleję Raclawicką* (dziś *Aleje Raclawickie*) oraz *ulicy Gubernatorskiej* na *Tadeusza Kościuszki*⁸. Przy okazji obchodów rocznicy kościuszkowskiej w Lublinie na terenie majątku dr. J. Mędrkiewicza ustawiono granitowy kamień, upamiętniający trzykrotny pobyt Tadeusza Kościuszki w majątku stryja Jana Nepomucena Kościuszki w latach: 1790, 1791 oraz 1792. Odślonięcie kamienia pamiątkowego miało miejsce 14 października 1917 r. Inicjatorami tego przedsięwzięcia byli: Związek Harcerstwa Polskiego – „Sokół” i „Piechur” oraz właściciel majątku. Kamień upamiętniający pobyt Kościuszki w Lublinie, obecnie znajduje się w obrębie Ogrodu Botanicznego UMCS⁹.

W okresie odrodzonej po 123. latach Rzeczypospolitej wzrosła wraz z powierzchnią Lublina również i liczba nazw ulic o charakterze pamiątkowym; z siedmiu w roku 1918 do siedemdziesięciu ośmiu w przededniu wybuchu II wojny światowej¹⁰. W roku 1919 powstała specjalna miejska Komisja, która miała za zadanie przygotować projekty zmian nazw ulic w Lublinie. Dnia 30 listopada 1919 r. komisja spisała protokół dotyczący nadania siedemdziesięciu jeden nowych nazw ulic w Lublinie. Jednak przygotowana propozycja nie weszła w życie. Pierwsze, po odzyskaniu niepodległości, zmiany w nazewnictwie lubelskich ulic miały miejsce w sierpniu 1923 r. Wówczas to nadano lub przemianowano czterdzieści sześć ulic¹¹. Lubelskiemu Magistratowi przy nadawaniu nazw za materiały pomocnicze posłużyły ustalenia Komisji do spraw nazewnictwa ulic, powstałej w roku 1919, z uwzględnieniem decyzji z 5 kwietnia 1921 r. oraz 8 marca 1923 r.¹² W 1923 r. uzupełniono nazewnictwo miejskich ulic oraz rozwiązano problem powtarzających się w obrębie miasta nazw. Patronów lubelskich ulic z okresu dwudziestolecia międzywojennego można podzielić na pięć grup: wybitni Polacy, lublinianie, poeci, artyści oraz wydarzenia historyczne. Wśród tych grup dominują osoby zasłużone dla ojczyzny. Szczególne natężenie nadawania

⁸ H. G a w a r e c k i, C. G a w d z i k, *Ulicami Lublina*, Lublin 1976, s. 104.

⁹ WUOZ, Karta miejsca pamięci narodowej 117.

¹⁰ Por. Mapa 1916, Mapa 1938.

¹¹ APL, *Akta miasta Lublina [Magistrat] 1918-1939*. Wydział Budownictwa, nr zesp. 22, wyciąg z Protokołu Nr 19 z dnia 5 VIII 1923, sygn. 209, k. 223.

¹² Tamże, Protokół zmiany nazw ulic, k. 2-4.

nazw pamiątkowych miało miejsce w latach trzydziestych, gdy w granice miasta włączono wieś Dziesiąta, a po obu stronach *alei Raclawickiej* (dziś *Aleje Raclawickie*) zaczęto wytrasowywać ulice pod budownictwo dla oficerów i urzędników państwowych.

W latach 1919-1926 Magistrat przystąpił do realizacji drogi mającej odciążyć centrum miasta. Plany połączenia centrum Lublina ze stacją kolejową pojawiły się jeszcze pod zaborem rosyjskim. Na planie Lublina z 1912 r. widać, zaznaczoną przerywaną linią, drogę podpisaną: *Projektowana droga od stacyi Foksal do miasta*¹³. Zrealizowana na początku dwudziestolecia międzywojennego droga połączyła ówczesną *Namiestnikowską* (dziś *Narutowicza*) z *Fabryczną*. Nowa arteria komunikacyjna wraz z odnogą prowadzącą do *placu Bychawskiego*, połączyła zachodnią część Lublina ze stacją kolejową oraz Bronowicami, odciążając ruch *Krakowskim Przedmieściem* oraz *Zamojską*¹⁴. Ulica łącząca *plac Bychawski* z *Namiestnikowską* (dziś *Narutowicza*) została nazwana *aleją Jagiellońską* (dziś *Piłsudskiego*), a odchodząca od niej druga część szosy prowadząca do *Fabrycznej* – *aleją Zygmuntowską* (dziś *Aleje Zygmuntowskie*). Władze miasta planowały jeszcze wytrasowanie drogi, która połączyłaby Bronowice z Podzamczem. Pomysł połączenia tych części Lublina pojawił się już w roku 1919, kiedy planowano kompleksowe zmiany ulic. Zaproponowano nazwanie nieistniejącej jeszcze wówczas ulicy *aleją Firlejów*¹⁵.

W grudniu 1926 r. do lubelskiego Magistratu wpłynęły pisma o uczczenie pamięci dwóch wybitnych Polaków: Stanisława Staszica oraz pierwszego prezydenta Gabriela Narutowicza. W sprawie nadania jednej z ulic imienia Stanisława Staszica do Magistratu zwrócił się Komitet Obchodu Setnej Rocznicy Zgonu Stanisława Staszica. Natomiast Komitet Obchodu Ku Czci Pierwszego Prezydenta śp. Gabryela Narutowicza wnioskował o nadanie jego imienia jednej z ulic w Śródmieściu¹⁶. Podania obydwu komitetów zostały rozpatrzone przez Magistrat pozytywnie i 7 grudnia 1927 r. zapadła decyzja o przemianowaniu w dniu 18 grudnia *ulicy Namiestnikowskiej* na *Prezydenta Narutowicza* a *Początkowskiej* na *Staszica*. W protokole znalazło się stwier-

¹³ Mapa 1912.

¹⁴ J. M a r c z u k, *Rada Miejska i Magistrat Lublina 1918-1939*, Lublin 1984, s. 180-181.

¹⁵ APL, *Akta miasta Lublina 1918-1939*, nr zesp. 22, Protokół zmiany nazw ulic z dnia 30 XI 1919, sygn. 209, k. 2-4.

¹⁶ Tamże, Wniosek nr 459(II. R), sygn. 46, b. p.

dzenie, że przemianowanie *Namiestnikowskiej* ma mieć charakter uroczysty¹⁷. Kolejną nazwą o charakterze pamiątkowym była nowa nazwa *ulicy Foksal* (dawne określenie dworca) na *1-go Maja*. Decyzja o przemianowaniu tej ulicy zapadła 28 kwietnia 1928 r., podczas kadencji Rady Miasta 1927-1929, kiedy to większość radnych, oraz ówczesny prezydent Antoni Pączek, wywodziła się z Polskiej Partii Socjalistycznej¹⁸. Rok później do lubelskiego Magistratu wpłynęło podanie mieszkańca Lublina Janusza Świeżego, zamieszkałego przy nienazwanej wówczas uliczce będącej bacznią *Głowackiego*, w sprawie nadania patronatu wspomnianej ulicy Cyprianowi Kamilowi Norwidowi. Wniosek został pozytywnie rozpatrzony i w październiku 1929 r. urzędowo nadano uliczce nazwę *Norwida*¹⁹. Na przykładzie kilku wymienionych wcześniej ulic (*Narutowicza*, *Norwida* i *Staszica*) widzimy, że zmiany nazw ulic wynikały też z oddolnej inicjatywy mieszkańców Lublina.

Na początku lat trzydziestych po obu stronach *Alei Raclawickich*, za Uniwersytetem Lubelskim, zaczęto wytrasowywać ulice na obszarze przeznaczonym pod budownictwo Oficerskiej Spółdzielni Mieszkaniowej oraz Spółdzielni Urzędników Państwowych²⁰. Wówczas, między rokiem 1930 a 1934 ulice w tej części miasta otrzymały wyłącznie nazwy pamiątkowe²¹. Po południowej stronie *Alei Raclawickich* powstały ulice: *Beliniaków*, *Generała Józefa Bema*, *ks. Brzóska* (łączyła *plac 11 Listopada* z *aleją Sowińskiego* – dziś nieistniejąca), *Czwartaków*, *Artura Grottgera*, *Mariana Langiewicza*, *plac 11 Listopada* (plac przed kościołem garnizonowym – dziś nieistniejący), *Hieronima Łopacińskiego*, *Generała Gustawa Orlicz-Dreszera* (dziś *Radziszewskiego*), *Piechoty* (dziś *Obrońców Pokoju*), *Marii Skłodowskiej-Curie*, *aleja Józefa Sowińskiego* (dziś *ulica Sowińskiego*), *Weteranów* (nazwa nawiązywała do znalezionych przy robotach budowlanych szczątków powstańców styczniowych) oraz *Piotra Wysockiego*, *plac Żwirki i Wigury* (dziś *ulica Żwirki i Wigury*)²². Po północnej stronie *Alei Raclawickich*, na terenach Spółdzielni Urzędników Państwowych, w latach trzydziestych nadano pięć nazw pamiątkowych: *Pułkownika Władysława Beliny-Prażmowskiego* (pierwotnie,

¹⁷ Tamże, Wyciąg z Protokołu Nr 12, sygn. 209, k. 322.

¹⁸ Tamże, Zmiana nazwy ulicy z dnia 28 IV 1928, sygn. 209, k. 340; G a w a r e c k i, G a w d z i k, *Ulicami Lublina*, s. 130; M a r c z u k, *Rada Miejska*, s. 271-279.

¹⁹ APL, *Akta miasta Lublina. 1918-1939*, nr zesp. 22, Zmiana nazwy ulic na wniosek mieszkańca, sygn. 209, k. 365.

²⁰ G. W ó j c i k o w s k i, W. W ó j c i k o w s k i, *Tamte lata, co minęły.... O Lublinie drugiej połowy XX wieku i dawniejszym*, Lublin 2006, s. 249.

²¹ APL, *Akta Miasta Lublina 1918-1939*, nr zesp. 22, sygn. 209.

²² Mapa 1938, Mapa 1939.

w 1934 r. ulica otrzymała miano *ulicy Sławinkowskiej*, dziś *Księdza Jerzego Popiełuszki*, *Klemensa Junoszy*, *Legionowa*, *Pułkownika Leopolda Lisa-Kuli* (dziś *Stanisława Dubois*) oraz *aleja Księcia Józefa Poniatowskiego*²³.

Po włączeniu do Lublina gruntów wsi Dziesiąta i wydaniu decyzji o rozplanowaniu tej dzielnicy jako płuc miasta, przystąpiono do nadania wytrasowanym tam ulicom nazw pamiątkowych; było ich aż trzydzieści jeden. Postacie, które patronowały ulicom w tej części miasta, można podzielić na cztery grupy: wybitnych Polaków, pisarzy, artystów oraz postacie związane z Lublinem i Lubelszczyzną, należące do poprzednich grup. W pierwszej grupie znalazły się następujące ulice: *Bandtkich*, *Mikołaja Kopernika*, *Walerego Łukasińskiego*, *Józefa Mireckiego*, *Maurycyego Mochneckiego*, *Jacka Przybylskiego*, *Kazimierza Pułaskiego*, *Tadeusza Rejtana*, ks. *Piotra Skargi* (dziś *Jędrzeja Śniadeckiego*), ks. *Ignacego Skorupki* (dziś *księdza Piotra Ściegienego*) oraz *Romualda Traugutta*. Drugą pod względem liczby osób jest grupa polskich pisarzy. Reprezentują ją następujące ulice: *Jana Kochanowskiego*, *Ignacego Kraszewskiego*, *Adama Mickiewicza*, *Morsztynów*, *Wojciecha Oczki*, *Elizy Orzeszkowej*, *Mikołaja Reja*, *Władysława Reymonta*, *Juliusza Słowackiego*, *Stanisława Wyspiańskiego* oraz *Stefana Żeromskiego*. Grupę lublinian w tej dzielnicy reprezentują ulice: *Biernata z Lublina* (dawniej *Józefa Piłsudskiego*), *Kazimierza Czartoryskiego* (później *ulica Czartoryskich*, a od 1951 r. *Iwana Pawłowa*) oraz *Kajetana Koźmiana*. Najmniej liczną grupą są artyści, wśród których znalazło się dwóch malarzy: Jan Matejko i Henryk Siemiradzki, oraz jeden kompozytor: Stanisław Moniuszko²⁴.

Na początku lat trzydziestych na rogatce lubartowskiej nadano nazwy trzem ulicom i jednemu placowi. Nowe nazwy otrzymały ulice wytrasowane w pobliżu Lemszczyzny, gdzie przy dzisiejszej *ulicy Jaczewskiego* znajduje się, wzniesiony w XVII wieku, tzw. pomnik szwedzki, będący pamiątką bitwy wojewody wileńskiego Pawła Sapiehy ze Szwedami w roku 1656. Drugi pomnik – ułanów księcia Józefa Poniatowskiego usytuowano na rogu *ulicy Obywatelskiej* i *alei Spółdzielczości Pracy*. Plac za nim, ograniczony dzisiejszymi ulicami: *Obywatelską*, *Kleniewskich*, *Sapiehy* i *Spółdzielczości Pracy*, w 1934 r. nazwano imieniem Jana Kleniewskiego²⁵. Na późniejszych mapach, aż do roku 1947, plac ten figuruje pod nazwą *plac Kleniewskich*. W latach pięćdziesiątych XX wieku plac został zlikwidowany, a w jego miejsce

²³ Mapa 1931, Mapa 1939.

²⁴ Mapa 1931, Mapa 1938, Mapa 1957.

²⁵ APL, *Akta miasta Lublina. 1918-1939*, nr zesp. 22, Uchwały i postanowienie [zarządu miejskiego] rok 1934, cz. 2, sygn. 106, k. 53.

powstała *ulica Kleniewskich*. W latach trzydziestych powstała jeszcze *ulica Szwedzka*, ze względu na niedalekie położenie tzw. pomnika szwedzkiego. W jej pobliżu utworzono *ulicę Jana Fryderyka Sapiehy* oraz *Ułańską*. Nazwa tej ostatniej przetrwała do początku lat siedemdziesiątych, gdy w związku z budową *alei Lenina* (dziś *aleja Andersa* i *aleja Smorawińskiego*) stała się jej częścią, przyjmując za swego patrona wodza Rewolucji Październikowej²⁶.

W dwudziestoleciu międzywojennym w centrum Lublina nadano zaledwie sześć nazw pamiątkowych. Cztery spośród nich to nazwiska wybitnych Polaków: króla Stanisława Leszczyńskiego, Józefa Piłsudskiego, Bronisława Pierackiego oraz Antoniego Szczerbowskiego. Wówczas otrzymała swą dzisiejszą nazwę, będącą pamiątkową (karmelici nie mieli w tym czasie w tej okolicy swego klasztoru²⁷), *ulica Karmelicka*. Nazwą pamiątkową, która została nadana w dwudziestą rocznicę powstania Polskiej Organizacji Wojskowej, była *ulica Peowiaków*.

W dwudziestoleciu międzywojennym wśród tak dużej liczby nazw pamiątkowych, jako patronki ulic znalazły się jedynie dwie kobiety: Maria Curie-Skłodowska oraz Maria Koryznowa. Wśród kobiet zabrakło Emilii Plater czy królowej Jadwigi, których podobizny były popularnym motywem ikonograficznym na banknotach i monetach używanych w okresie II Rzeczypospolitej²⁸. Ukazana z profilu głowa królowej Jadwigi została przedstawiona na srebrnych 2-, 5- i 10-złotówkach emitowanych przez Bank Polski w latach trzydziestych²⁹.

Dnia 17 września 1939 r. do Lublina weszły jednostki niemieckie i rozpoczął się okres okupacji miasta, trwający do 23 lipca 1944 r. W latach okupacji Lublin stał się siedzibą dystryktu lubelskiego. Równoległe z prowadzeniem polityki eksterminacji lubelskich Żydów, a następnie Polaków, Niemcy zaczęli rozwijać germanizację miasta. W kwietniu 1943 r. obchodzono sześćsetlecie niemieckości Lublina. Na tę okoliczność został wydrukowany znaczek pocztowy z napisem „Lublin – miasto niemieckie 1342-1942”. W okresie okupacji opublikowano dwa niemieckie przewodniki po mieście – wydane z okazji

²⁶ Mapa 1938.

²⁷ B u c z y ń s k i, *Nazwy ulic i placów*, s. 166.

²⁸ J. P a r c h i m o w i c z, *Katalog banknotów polskich i z Polską związanych*, wyd. VIII, Szczecin: Wydawnictwo Nefryt 2007 (s. 99-153; *Banknoty Rzeczypospolitej Polskiej 1919-1939*).

²⁹ J. P a r c h i m o w i c z, *Katalog monet polskich XIX i XX wieku*, wyd. IX posz., Szczecin 2007 (s. 93-102; *Monety Rzeczypospolitej 1923-1939*).

świętowanej przez okupantów niemieckości Lublina: *Lublin 1342-1942*³⁰ oraz *Führer durch die Stadt Lublin*³¹. Po utworzeniu Generalnego Gubernatorstwa okupanci zmienili nazwy trzydziestu trzech ulicom, które miały związek z walką Polaków z Niemcami³², a pozostałe przetłumaczono na język niemiecki, bądź do polskiej nazwy dopisano – *Strasse* lub *Gasse*. W pierwszej rocznicę wybuchu wojny, 1 września 1940 r., *Krakowskie Przedmieście* zostało przemianowane na *Reich Strasse*, a do jego pierwotnej nazwy, choć w brzmieniu niemieckim, powrócono w maju 1941 r.³³ Nowe nazwy otrzymały ulice znajdujące się w centrum miasta. Główny plac Lublina – *plac Litewski* otrzymał za swego patrona wodza III Rzeszy Adolfa Hitlera. Wśród nowych patronów lubelskich ulic siedem upamiętniało konkretne osoby, trzy z nich nie były nazistami. *Ulicę 3-go Maja* Niemcy przemianowali na *August von Mackenzen Strasse* – pruskiego feldmarszałka z okresu I wojny światowej, który prowadził wkraczające do Lublina wojsko austriackie w 1915 r. To wydarzenie przedstawione jest na jednej z propagandowych pocztówek z czasu I wojny światowej³⁴. *Ulicę Cichą* przemianowano na *Gerhard Wagner Strasse*, *Staszica* – na *Robert Koch Strasse*, *plac Żwirki i Wigury* – na *Horst Wessel Strasse*³⁵. Natomiast na mapie z 1943 r. brak jest przedwojennych patronów: *ulicy Kazimierza Wyszyńskiego* zmienionej na *Finke Strasse*, *alei Zgody* – na badacza niemieckości Lublina *Kurt-Lück Strasse* oraz *ulicy Skłodowskiej* – na *Magdeburger Strasse*³⁶. Po śmierci marszałka Rzeszy Waltera Reichenau, w styczniu 1942 r., tzw. klin nazwano placem jego imienia³⁷. W 1942 r. *ulica Grottgera* została przemianowana na *Reinhard Heydrich Strasse*.

Jedną z widocznych możliwości zacierania polskości w Lublinie była zmiana nazw ulic mających za patronów Polaków. Tak postąpiono z dziewięcioma ulicami, pozostawiając jedynie Fryderyka Chopina pod szyldem *Chopin Strasse*. Przedwojenną *ulicę Pierackiego* zmieniono na *Litauer Strasse*, *aleję Długosza* – na *Sachsen Alle*, *Kołątaja* – na *Soldaten Strasse*. Biegnąca poni-

³⁰ E. Seeberg - Elverfeld, *Lublin 1342-1943*, Warszawa 1943.

³¹ F. Schöller, M. O. Vandrey, *Führer durch die Stadt Lublin*, Kraków 1942.

³² T. Panfil, M. Wyszowski, J. Lipniewski, *Lublin na dawnej pocztówce*, Lublin 1997, s. 129.

³³ Tamże, s. 129.

³⁴ Tamże, s. 88.

³⁵ Mapa 1942.

³⁶ Mapa 1943.

³⁷ T. Radzik, *W okresie okupacji niemieckiej 1939-1944*, w: *Lublin dzieje miasta*, t. II: *XIX i XX wiek*, red. T. Radzik [i in.], Lublin 2000, s. 254.

żej Ogrodu Saskiego *ulica Leszczyńskiego* otrzymała nazwę *Park Strasse*, od swego położenia przy parku miejskim. *Ulica Narutowicza* została przemianowana na *Theatren Strasse*, od teatru miejskiego, przy którym biegła. *Ulica Peowiaków* otrzymała z powrotem nazwę *Szpitalnej – Szpital Strasse*. Podobnie postąpiono z *Alejami Raclawickimi*, które powróciły do swej nazwy sprzed I wojny światowej, choć w brzmieniu niemieckim – *Warschauer Strasse*. Natomiast *ulica Kościuszki* na mapach z okresu okupacji nie posiada żadnej nazwy, ani nie jest wymieniona w rozporządzeniu władz niemieckich dotyczącym zmiany tablic i szyldów w Lublinie z 1941 r. Biegająca za pałacami przy ówczesnym *placu Hitlera ulica Radziwiłłowska* otrzymała nazwę *Kommandantur Strasse*. Nosząca w 1942 r. imię Mikołaja Reja dzisiejsza *ulica Noworybna* na mapie z 1943 r. określona jest jako *Fisch Strasse*. W trzech przypadkach nadane przez Niemców nowe nazwy ulic połączyły pod jedną nazwą po dwie przedwojenne ulice. Ulice: *Ewangelicka* i *Spokojna* tworzyły jedną arterię komunikacyjną – *Distrikt Strasse*. Ulice: *Wieniawska* i *Lubomelska* ponownie miały jedną nazwę – *Ostland Strasse*. Natomiast dzisiejszą *ulicę Kardynała Wyszyńskiego*, *ulicę Zamojską* (noszące do roku 1981 imię jednego patrona) i *ulicę 1-go Maja* określono *Bahnhof Strasse*³⁸. Niemiecki dokument z 3 września 1941 r. dotyczący zmiany szyldów i tabliczek z polskimi nazwami ulic podaje najpierw, że *Królewska* to również *Bahnhof Strasse*, zaś pod koniec dokumentu stwierdza się, że *ulica Królewska* to *König Strasse*³⁹. Podobny problem wystąpił ze zidentyfikowaniem *Viktoria Strasse*, która miała zastąpić „*Zamojską* (dawniej *Bahnhof Strasse* [niem. *Dworcowa*])”⁴⁰. Można przypuszczać, że w dokumencie wystąpił błąd, a władzom okupacyjnym być może chodziło o fragment ulicy *1-go Maja*, która do 1928 r. nosiła nazwę *Foksal*.

Niemieckie władze okupacyjne zmieniły jeszcze siedem nazw ulic w Lublinie. *Ulica Archidiakońska*, prowadząca do ówczesnego *placu św. Michała* (dziś *plac Po Farze*), została nazwana *Michael Strasse*. *Ulicę Jasną* przemianowano na *Finanz Gasse*, *Krochmalną* – na *Industrie Strasse*, a *Bychawską* – na *Süüd Strasse*. Natomiast ulice *Ruska* i *Fabryczna* dostały nazwy od miejscowości, w kierunku której prowadzą, i tak *Ruska* stała się *Swidniker Strasse* a *Fabryczna* – *Cholmer Strasse*. Podczas okupacji oficjalną nazwę uzyskał plac przed dworcem kolejowym – *Bahnhof Platz*. Po wojnie zaczęto używać

³⁸ APL, *Akta miasta Lublina 1918-1939*, Spisy nazw ulic. 1941, sygn. 141.

³⁹ Tamże.

⁴⁰ Tamże.

polskiego odpowiednika – *plac Dworcowy*. Uliczkę łączącą *Spokojną* z *Lubomelską* nazwano *Ulmenweg Strasse* (dziś *Jerzego de Tramencourta*; do końca XX wieku patronował jej Ludwik Czugała)⁴¹.

Po wyzwoleniu Lublina w lipcu 1944 r. nowa władza przystąpiła do zmiany nazw ulic wprowadzonych przez okupantów. Między lipcem a listopadem prawie wszystkim ulicom Lublina przywrócono ich przedwojenne nazwy. Wyjątek stanowiły trzy ulice: *Bychawska*, *Spokojna* i *Zamojska*, które zostały kolejno przemianowane na: *Kunickiego*, *22 Lipca* i *Buczka*. Następne zmiany nazw miały miejsce w październiku 1945 r. Wówczas przemianowano *ulicę Bronisława Pierackiego* na *I Armii Wojska Polskiego*⁴². W drugiej połowie miesiąca miejscy radni podjęli dyskusję w kwestii uczczenia pamięci Armii Czerwonej, która w lipcu 1944 r. wkroczyła do Lublina. Radni: Szymański, Wesołowski i Sikorski wnioskowali za przemianowaniem *ulicy Fabrycznej* na *Armii Czerwonej*, w związku z długością ulicy (3 km – odległość podana w dokumencie) a także faktem, iż tędy do Lublina wjechały czołgi oraz wkroczyły „czołówki Armii Czerwonej”. Dodatkowym argumentem był ten, że jest ona częścią dzielnicy przemysłowej zamieszkałej przez robotników i leży w pobliżu *ulicy Buczka* (dziś *Zamojska* i *Wyszyńskiego*). Drugą propozycję wysunął radny Domagała, który wnioskował przemianowanie *Lubartowskiej* na *Armii Czerwonej*, ponieważ tędy weszły wojska radzieckie. Propozycję tę skrytykował radny Petrucznik, który przypomniał, że nazwa *ulicy Lubartowskiej* jest kierunkowa i nie może zostać zmieniona. Ostatecznie radni przyjęli propozycję przemianowania *ulicy Fabrycznej* uchwałą z 22 października 1945 r.⁴³ W lipcu 1946 r. nową nazwę otrzymał fragment dawnej *ulicy Fabrycznej* wraz z *Szosa do Piask* i *Zamościa*, określaną potocznie „Piasecką Szosą”, mianowicie *Droga Męczenników Majdanka*⁴⁴. Nowa nazwa trasy wylotowej na Chełm miała upamiętniać pędzonych przez hitlerowców do obozu zagłady na Majdanku.

Po wygranej Bolesława Bieruta w wyborach prezydenckich, 9 lutego 1947 r., Miejska Rada Narodowa postanowiła przemianować *Królewską* na *Prezydenta Bolesława Bieruta*, a w związku z rocznicą powstania w Lublinie Tymczasowe-

⁴¹ Tamże.

⁴² APL, *Akta miasta Lublina*, nr zesp. 22, *Protokoły z posiedzeń MRN w Lublinie [wraz z materiałami]*. 1944-1945, Protokół z dnia 1 X 1945, sygn. 2, k. 133.

⁴³ Tamże, Protokół z IX-go posiedzenia MRN w Lublinie odbytego dnia 17 X 1945, k. 158.

⁴⁴ „Sztandar Ludu” z 20 VII 1946, s. 7.

go Rządu Republiki Polskiej – *ulicę Kapucyńską* na *Ignacego Daszyńskiego*⁴⁵. Obydwie nazwy nie przetrwały długo. W roku 1950 w dokumentach Miejskiej Rady Narodowej widnieje nazwa *ulica Królewska*, a w 1953 r. *ulicę Daszyńskiego* przemianowano na *Osterwy*. Rzeczywisty patronat Bolesława Bieruta nad *ulicą Królewską* nie jest pewny, gdyż w polskiej tradycji ulicom nie nadaje się imion osób żyjących (wyjątek od tej reguły zrobiono dla: Marszałka Józefa Piłsudskiego, Adolfa Hitlera, Józefa Stalina oraz papieża Jana Pawła II). Dodatkowym argumentem popierającym efemeryczność *ulicy Bieruta* w sercu miasta jest protokół z sesji Miejskiej Rady Narodowej z 12 czerwca 1956 r., według niego Lublin powinien być pierwszym polskim miastem, które uhonoruje pamięć zmarłego prezydenta nadaniem jego imienia placowi⁴⁶. Z treści protokołu wynika, iż w tym czasie nie było w żadnym polskim mieście ulicy czy placu imienia Bolesława Bieruta.

W grudniu 1948 r. do Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej został zgłoszony wniosek w sprawie przemianowania *alei Marszałka Piłsudskiego* na *aleję Generała Świerczewskiego*. Pod koniec stycznia 1949 r. wniosek przyjęła Miejska Rada Narodowa i uchwaliła zmianę patrona drogi łączącej *Narutowicza* z *placem Bychawskim*⁴⁷. Z okazji piątej rocznicy powstania PKWN na wspólnym posiedzeniu Wojewódzkiej i Miejskiej Rady Narodowej postanowiono przemianować pięć ulic w centrum Lublina. Upamiętniono wówczas czwórkę działaczy socjalistycznych: Stanisława Dubois, Georgija Dymitrowa, Małgorzatę Fornalską, Marcelego Nowotkę oraz przodownika pracy Wincentego Pstrowskiego⁴⁸. Nadanie nowych nazw ulic nastąpiło po połączeniu się Polskiej Partii Robotniczej (PPR) z Polską Partią Socjalistyczną (PPS) w Polską Zjednoczoną Partię Robotniczą (PZPR) w grudniu 1948. Połączenie obydwu partii powodowało zjednoczenie ich bohaterów. Nadanie patronatu ulicom w zachodniej części miasta, gdzie przed wojną patronowali im ludzie walczący z zaborcami, trzem bohaterom socjalistycznym, było swego rodzaju symbolicznym włączeniem ich w poczet patriotów walczących za ojczyznę. Ulica łącząca Miasteczko Akademickie z Komitetem Wojewódzkim PZPR zyskała za swego patrona pierwszego

⁴⁵ „Sztandar Ludu” z 9 II 1947, s. 6.

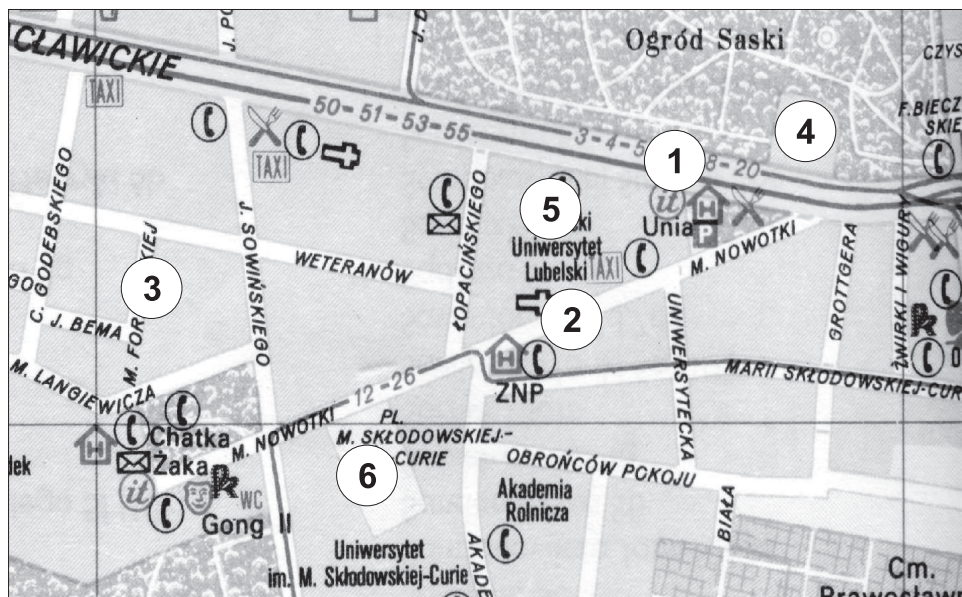
⁴⁶ APL, *Prezydium MRN w Lublinie*, nr zesp. 742. *Wydział organizacyjno-prawny*, sygn. 11, Protokoły z posiedzeń MRN w Lublinie 1956, Protokół Nr 3/56 z III-ej sesji MRN w Lublinie z dnia 12 VI 1956, k. 839.

⁴⁷ APL, *Akta miasta Lublina*, nr zesp. 22, Uchwały MRN w Lublinie 1948-1950, Do prezydium WRN w Lublinie, sygn. 19, k. 110; PWRN zatwierdza uchwałę z dnia 9 XII 1948 – tamże, sygn. 20, k. 1.

⁴⁸ „Sztandar Ludu” 23 VII 1949, s. 3.

przywódcę PPR – Marcelego Nowotkę. Układ przestrzenny tej części *Alei Racławickich* został przedstawiony na planie 1.

Plan 1. Nazwy ulic przy Komitecie Wojewódzkim PZPR w Lublinie

Źródło: Opracowanie autora na podstawie Plan miasta z 1977 roku

1. Aleje Racławickie
2. ul. Nowotki
3. ul. Fornalskiej
4. Komitet Wojewódzki PZPR
5. KUL
6. UMCS

W grudniu 1949 r. z okazji siedemdziesiątych urodzin Józefa Stalina Klub Radnych PZPR z Zygmuntem Szymańskim na czele wnioskuje o upamiętnienie „Wodza Ludzkości” poprzez nadanie nazwy głównemu placowi miejskiemu – *placowi Litewskiemu* patronatu Towarzysza Stalina. Radni klubu PZPR w płomiennej przemowie uzasadniali swój wniosek: „Naród Polski zawdzięcza Narodom Związku Radzieckiego pod przewodnictwem Wielkiego Stalina dwukrotne wyzwolenie naszej Ojczyzny, wybitną pomoc w utworzeniu Odrodzonego Wojska Polskiego, ustalenie i zagwarantowanie granic na Odrze, Nysie i Bałtyku”. Miejska Rada Narodowa odniosła się przychylnie do wniosku, wprowadzając w życie przedstawioną propozycję. W ten sposób przez siedem lat *plac Litewski* nosił miano *placu Stalina*. Postanowienie o zmia-

nie nazwy placu było „wyrazem głębokich uczuć społeczeństwa Lublina dla Genialnego Wodza”⁴⁹. Dnia 21 grudnia 1949 r. na nadzwyczajnej sesji Miejskiej Rady Narodowej radni wystosowali depezę z życzeniami urodzinowymi dla Józefa Stalina. „Sztandar Ludu” z 23 grudnia tr. informuje o podjętej przez Ratusz uchwale oraz podaje, że w zmianie tablic na *placu Litewskim* wzięła udział cała Rada Narodowa wraz z uczestnikami sesji oraz gośćmi i delegatami społeczności Lublina⁵⁰. Pod koniec stycznia 1950 r. klub radnych Stronnictwa Demokratycznego, w związku ze zbliżającą się siódmą rocznicą obrony Stalingradu (2 lutego 1943), zgłosił wniosek w sprawie przemianowania dwóch lubelskich ulic. *Krakowskie Przedmieście* swoją nazwą miało upamiętniać Bohaterów Stalingradu, a fragment *ulicy Lubartowskiej* (od nieistniejących jeszcze wówczas *Alei Tysiąclecia* do *ulicy Kowalskiej*) wraz z *ulicą Nową* (będącą przedłużeniem *Lubartowskiej* do *placu Łokietka*) miał nosić imię Marszałka Rokossowskiego⁵¹. Po uzgodnieniu jego treści ze wszystkimi klubami wniosek radnych w nieco zmienionej formie został podany Radzie pod głosowanie. Na kolejnej sesji, odbytej dwa dni później, zapadła decyzja o uczczeniu siódmej rocznicy zwycięstwa Armii Radzieckiej pod Stalingradem przemianowaniem proponowanego fragmentu *ulicy Lubartowskiej* i *Nowej* na *Stalingradzką*⁵². W maju 1950 r. Zarząd Okręgu Związku Bojowników o Wolność i Demokrację złożył wniosek o upamiętnienie osób walczących o Polskę przemianowaniem *ulicy Ewangelickiej* na *Bojowników*. Wniosek organizacji kombatanckiej został przedłożony do Kolegium Zarządu Miasta, gdzie nie doczekał się pozytywnego rozpatrzenia⁵³. *Ulica Ewangelicka* została przemianowana, wraz z innymi dwudziestoma sześcioma ulicami, w marcu 1951 r. na *Ludwika Waryńskiego*.

Pod koniec marca 1951 r. z okazji osiemdziesiątej rocznicy Komuny Paryskiej oraz osiemdziesięciolecia urodzin Róży Luksemburg postanowiono upamiętnić obydwie rocznice, nadając nowe nazwy dwudziestu siedmiu lubelskim ulicom. Proponowane zmiany zostały przyjęte przez Miejską Radę Naro-

⁴⁹ APL, *Akta miasta Lublina*, nr zesp. 22, Uchwały MRN w Lublinie 1948-1950, Referat, sygn. 20, k. 129.

⁵⁰ „Sztandar Ludu” z 23 XII 1949, s. 8.

⁵¹ APL, *Prezydium MRN w Lublinie*, nr zesp. 742, Wydział organizacyjno-prawny, sygn. 29, Protokoły z posiedzeń MRN 1950-1951, Protokół Nr 2/50 z posiedzenia Prezydium MRN w Lublinie z dnia 25 I 1950, k. 156.

⁵² Tamże, Protokół Nr 4/50 z posiedzenia Prezydium MRN w Lublinie z dnia 27 I 1950, k. 151.

⁵³ Tamże, Protokół Nr 7/50 z posiedzenia Prezydium MRN w Lublinie z dnia 5 V 1950, k. 142.

dową i zatwierdzone przez Wojewódzką Radę Narodową⁵⁴. Rocznica powstania Komuny Paryskiej została upamiętniona poprzez nadanie dwóm ulicom imion dowódców z tego czasu – Jarosława Dąbrowskiego oraz Walerego Wróblewskiego. Podczas kompleksowej zmiany nazw w marcu 1951 r. zmianom uległo aż dwadzieścia jeden nazw ulic pochodzenia kościelnego. Cztery ulice upamiętniały bohaterów nowego ustroju: Różę Luksemburg, Hanke Sawicką, Lucjana Szenwalda oraz Ludwika Waryńskiego. Natomiast jedna nazwa odnosiła się do ideologii komunistycznej – *ulica Przodowników Pracy*. *Ulicę Piechoty*, biegnącą przy Komitecie Miejskim Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, przemianowano na *Obrońców Pokoju*. Prawdopodobnie chciano uniknąć skojarzenia nazwy z przedwojennym prezydentem Lublina, związanym z BBWR-em, Józefem Piechotą. Odnosiła się ona jednak do piechoty jako formacji wojskowej, a nie do człowieka.

Uroczystości dziesięciolecia Manifestu PKWN miały się odbywać w Lublinie, a decyzja o wyborze tego miasta na miejsce centralnych obchodów rocznicowych zapadła na początku stycznia 1954 r. W związku z tym faktem zaczęto odbudowywać Lublin po zniszczeniach wojennych. W pierwszej połowie 1954 r. lubelska Starówka zmieniła się w jeden wielki plac budowy. Odkryto wówczas zamurowaną pod koniec XVIII wieku uliczkę łączącą *ulicę Grodzką* z *placem Rybnym*, którą postanawiano udrożnić. Przywrócona dla ruchu pieszego uliczka otrzymała nazwę kierunkową *Ku Farze* – łączącą się z wylotem ulicy na *plac Po Farze*⁵⁵. W trakcie prac budowlanych rozebrano ruiny żydowskiego miasteczka na Podzamczu. W miejscu dawnej *ulicy Szerokiej* powstał owalny plac, nazwany *placem Zebrań Ludowych* – miejscem spotkań ludności na wiecach. Nowy plac został oficjalnie oddany do użytku 1 maja 1954 r.⁵⁶

W czerwcu 1956 r., po trzech miesiącach od nagłej śmierci prezydenta Bolesława Bieruta, Miejska Rada Narodowa postanowiła „utrwalić pamięć Towarzysza Bolesława Bieruta – Syna Ziemi Lubelskiej” w trojaki sposób. Nazwisko pierwszego prezydenta Polski Ludowej miało być skumulowane w nazwie placu, domu kultury oraz w pomniku. Po pierwsze, postanowiono przemianować *plac Zebrań Ludowych* na *plac Bieruta*. Po drugie – nadać jego imię powstającemu na Zamku Lubelskim domowi kultury. Po trzecie – postawić pomnik na wzniesieniu przed frontem Zamku (w miejscu, gdzie od

⁵⁴ „Sztandar Ludu” z 1 IV 1951, s. 5.

⁵⁵ G a w a r e c k i, G a w d z i k, *Ulicami Lublina*, s. 76.

⁵⁶ G. W ó j c i k o w s k i, W. W ó j c i k o w s k i, *Tamte lata, co minęły*, s. 386.

1995 r. stoi rzeźba lwa, będącego kopią jednego z posągów znajdujących się na cmentarzu Orłąt we Lwowie). Podczas sesji Rady ustalono, że wykonanie uchwały nastąpi 18 kwietnia 1957 r., w dniu urodzin Bolesława Bieruta. W związku z potrzebą wykonania projektu pomnika, w dniu 18 kwietnia miał zostać wmurowany kamień węgielny pod monument. Miejsce usytuowania pomnika wybrano celowo. W uchwale Miejskiej Rady Narodowej znalazło się stwierdzenie, że to właśnie z tego sztucznego wzgórką Bierut wielokrotnie oglądał panoramę Lublina, gdy przyjeżdżał osobiście doglądać prac budowlanych w roku 1954⁵⁷. Projekt jego upamiętnienia, w związku ze zmianami politycznymi w PZPR, nie doczekał się realizacji w roku 1957.

W latach pięćdziesiątych przemianowano *ulicę Kazimierza Mariana Wyszyńskiego* na *Jana Sławińskiego* (dziś *Niecała*). W tym samym czasie jako patrona ulic wprowadzono przewodniczącego Związku Walki Młodych – Janka Krasickiego. W okresie stalinowskim, w latach 1944-1956, nadano dwadzieścia nazw pamiątkowych odpowiadających nowemu ustrojowi. Spośród dwudziestu jeden nazw tylko dwie nie przetrwały próby czasu i zniknęły z planów miasta: *plac Stalina* oraz *ulica Stalingradzka*, obie na jesieni 1956 r.⁵⁸ W okresie stalinowskim z nazw ulic zniknęli na cały okres istnienia Polski Ludowej ludzie związani z czynem niepodległościowym z czasu I wojny światowej oraz wojny polsko-bolszewickiej: pułkownik Władysław Belina-Prażmowski, pułkownik Leopold Lis-Kula, generał Gustaw Orlicz-Dreszer, minister spraw wewnętrznych Bronisław Pieracki, ksiądz Ignacy Skorupka, dyplomata Kazimierz Marian Wyszyński oraz marszałek Józef Piłsudski. Marszałek stał się ponownie patronem jednej z lubelskich ulic w listopadzie 1988 r. W okresie stalinizmu patronat nad lubelskimi ulicami utracili: 1. Pułk Legionów Polskich zwanych „Beliniakami” (*ulica Beliniaków*), Legiony Polskie walczące w I wojnie światowej (*ulica Legionowa*) oraz powstała w 1914 r., z inicjatywy Józefa Piłsudskiego, Polska Organizacja Wojskowa (*ulica Peowiaków*).

Po październiku 1956 r. nastął czas odwilży, władza złagodziła kurs względem społeczeństwa. Potępienie zbrodni okresu stalinowskiego zbiegło się ze śmiercią Bolesława Bieruta, którego pogrzeb był ostatnią wielotysięczną manifestacją zamykającą epokę stalinizmu w Polsce⁵⁹. Z nazw ulic i placów polskich miast zniknęło imię Józefa Stalina. Stalinogród przemianowano z po-

⁵⁷ APL, *Prezydium MRN w Lublinie*, nr zesp. 742, sygn. 11, Protokół Nr 3/56 z III-iej sesji MRN w Lublinie z dnia 12 VI 1956, k. 839.

⁵⁸ Informacje w posiadaniu autora.

⁵⁹ A. F r i s z k e, *Polska. Losy Państwa i Narodu 1939-1989*, Warszawa 2003, s. 217.

wrotem na Katowice. W PZPR stanowisko I sekretarza otrzymał Władysław Gomułka. Za jego rządów, w latach 1956-1970, w Lublinie nadano szesnaście nazw pamiątkowych związanych z ruchem robotniczym. W centrum Lublina sześć ulic otrzymało nowy patronat, w tym jedna nowo wytrasowana (*Jana Hempla*). Nazwa tej ulicy pozostała do dnia dzisiejszego. Trzy ulice położone w okolicy budynku Wojewódzkiej Rady Narodowej (dziś Urząd Wojewódzki) otrzymały za patronów: Ludwika Czugałę, Edwarda Próchniaka oraz Witolda Tomorowicza. Dzięki nazwom wprowadzonym w latach sześćdziesiątych, siatka ulic wokół gmachu Wojewódzkiej Rady Narodowej została dokładnie „uzbrojona” w nazwy ideologiczne. Od *Krakowskiego Przedmieścia* do Wojewódzkiej Rady Narodowej prowadziła ulica imienia ideologa ruchu socjalistycznego Ludwika Waryńskiego. Główne wejście do gmachu urzędu prowadziło od *ulicy 22 Lipca*, czyli daty najważniejszego święta w Polsce Ludowej (Narodowe Święto Odrodzenia Polski). Nazwy otrzymały ulice położone przy urzędzie, równoległe względem *Krakowskiego Przedmieścia*. W ten sposób siedziba władz wojewódzkich zyskała w swoim najbliższym sąsiedztwie ulicę z patronatem swego pierwszego przewodniczącego – Ludwika Czugały. Po północnej stronie gmachu znaleźli patronat: członek Komunistycznej Partii Polski Witold Tomorowicz oraz członek Tymczasowego Komitetu Rewolucyjnego Polski Edward Próchniak⁶⁰. Siatka ulic wokół Urzędu Wojewódzkiego wraz z ich nazwami z okresu PRL-u została przedstawiona na planie 2.

W listopadzie 1958 r. z okazji czterdziestej rocznicy powstania Lubelskiej Rady Delegatów Robotniczych postanowiono uczcić ten jubileusz i nazwać część dzisiejszej *Lubartowskiej* (dawna *ulica Nowa* – fragment *Lubartowskiej* od *Kowalskiej* do *placu Łokietka*) *ulicą Lubelskiej Rady Delegatów Robotniczych*. Taki wniosek zgłosił członek prezydium Miejskiej Rady Narodowej i zarazem kierownik Wydziału Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej – Stanisław Karwat. Propozycja uczczenia jubileuszu została pozytywnie oceniona przez radnych. Jednak ze względów praktycznych radny Krzykała zaproponował skrócenie nazwy do – *ulica Rady Delegatów*. Na poparcie swojego wniosku podał przykład *ulicy Drogi Męczenników Majdanka*, która jest potocznie skracana do *Drogi Męczenników*. Mimo sprzeciwu wnioskodawcy, który mówił o „spłyceniu sensu polityczno-historycznego” tego skrótu, Rada przyjęła krótszą nazwę⁶¹. W początkowym okresie odwilży październikowej na Kalinowszczyźnie powstała *ulica Proletariuszy* (od czerwca 2009 *Jacka*

⁶⁰ Mapa 1964, Mapa 1968.

⁶¹ APL, *PMRN w Lublinie*, nr zesp. 742, sygn. 16, Protokół Nr 8/58 VIIIej sesji MRN w Lublinie odbytej w dniu 7 XI 1958 r., k. 2-4.

Plan 2. Nazwy ulic wokół Urzędu Wojewódzkiego w Lublinie w okresie PRL-u

Źródło: Opracowanie autora na podstawie Plan miasta z 1977 roku

1. ul. Waryńskiego
2. ul. Czugały
3. ul. 22-go Lipca
4. ul. Tomorowicza
5. ul. Próchniaka
6. ul. Krakowskie Przedmieście
7. Urząd Wojewódzki

Kuronia). W drugiej połowie lat sześćdziesiątych *ulicę Głęboką* przemianowano na *aleję PKWN*, która upamiętniała organ władzy z okresu II wojny światowej, który wydał Manifest lipcowy, wzywający do walki z okupantem, usta-

nawiał Krajową Radę Narodową oraz zapowiadał reformy społeczne: nacjonalizację ziemi i przemysłu czy bezpłatną naukę.

W tym samym czasie na Kalinowszczyźnie wytrasowano trzy ulice, które otrzymały za swych patronów trzech członków Rady Państwa z początków okresu Polski Ludowej: prezydenta Bolesława Bieruta, przewodniczącego Rady Państwa Aleksandra Zawadzkiego oraz komendanta głównego Milicji Obywatelskiej Franciszka Józwiaka⁶². Patronat tego ostatniego został zdjęty w pierwszej połowie lat siedemdziesiątych wraz z likwidacją *ulicy Zawadzkiego* na Kalinowszczyźnie⁶³. W tym samym czasie w okolicach *Alei Raclawickich* powstała *ulica Juliana Marchlewskiego* (dziś *Skautów*). Ulica ta znalazła się w obrębie Osiedla Róży Luksemburg i tematycznie zgadzała się z imieniem patronki osiedla, która razem z Marchlewskim działała w II Proletariacie, powstałym w 1888 r.⁶⁴ Na początku lat sześćdziesiątych na tzw. Zorach, oficjalnie nazywanych „Bronowice Nowe”, nadano nazwy bohaterów ustroju komunistycznego dwóm ulicom wytrasowanym pod koniec poprzedniego dziesięciolecia: *Bohaterów ORMO* i *Lucyny Herc*. Ta ostanía nazwa przetrwała do dnia dzisiejszego, podobnie jak nazwane w tym samym czasie ulice: *Armii Ludowej*, *Władysława Broniewskiego*, *Gwardii Ludowej* oraz *Michała Wyrwasa*⁶⁵.

W dekadzie gierkowskiej w Lublinie nadano trzynaście nazw związanych z ideologią Polski Ludowej, które w większości upamiętniały bohaterów Komunistycznej Partii Polski. Na początku lat siedemdziesiątych kraj szykował się do obchodów trzydziestolecia PRL. Status Osiedla Trzydziestolecia Polskiej Rzeczpospolitej Ludowej uzyskała powstająca na Kalinowszczyźnie nowa dzielnica mieszkaniowa. Podobną pozycję osiągnęło powstałe dziesięć lat wcześniej na LSM-ie Osiedle imienia Juliusza Słowackiego, będące pomnikiem XX-lecia PRL. Na Osiedlu Trzydziestolecia PRL wytrasowano pięć nowych ulic. Patronami dwóch zostali działacze i publicyści komunistyczni: Adolf Warski i Wanda Wasilewska. Pozostałe nowo powstałe ulice otrzymały za swych patronów trzech bohaterów ruchu robotniczego: Władysława Hibnera, Władysława Kniewskiego i Henryka Rutkowskiego. Patronat tego ostatniego objął przebudowaną wówczas dawną *ulicę Augustiańską*, która prowadziła do cmentarza. Powstałe na Kalinowszczyźnie nowe arterie komunikacyjne i wznosząca się przy nich zabudowa mieszkaniowa spowodowały, że leżący

⁶² Mapa 1968.

⁶³ Por. Mapa 1970 i Mapa 1973.

⁶⁴ G a w a r e c k i, G a w d z i k, *Ulicami Lublina*, s. 157-158.

⁶⁵ Por. Mapa 1964, Mapa 1968, Mapa 2001.

dawniej na obrzeżach miasta cmentarz znalazł się w centrum osiedla. Nowe osiedle zostało „szczelnie uzbrojone” w nazwy ideologiczne, związane z ustrojem socjalistycznym – *ulica Bieruta, plac Bieruta, ulice: Hibnera, Jedności Robotniczej, Józwiaka, Kniewskiego, Okrzei, Proletariuszy, Rutkowskiego, Warskiego i Wasilewskiej, aleja Lenina*. Po 1989 r. oficjalną nazwę skrócono do Osiedla Trzydziestolecia – zamalowując od strony powstałej wówczas *alei Lenina* (dziś *Andersa*) fragment napisu informującego o pierwotnej nazwie osiedla. Po północnej stronie *alei Lenina* (dziś *Smorawińskiego*) wytrasowano *ulicę Jedności Robotniczej*⁶⁶. W lipcu 1979 r. na placu u zbiegu ulic: *Bieruta* i *Podzamcze* Edward Gierek odsłonił pomnik pierwszego prezydenta PRL – Bolesława Bieruta z Manifestem PKWN w ręce. Na dzień przed tym wydarzeniem Miejska Rada Narodowa postanowiła nadać imię Bieruta temu placowi⁶⁷. Stawiając pomnik Bierutowi oraz nadając jego imię placowi, udało się w pewien sposób zrealizować postanowienie Miejskiej Rady Narodowej z czerwca 1956 r. o „utrwaleniu pamięci Towarzysza Bolesława Bieruta”⁶⁸. Do dnia dzisiejszego na Kalinowszczyźnie na mapach Lublina pozostały dwie ulice: *Okrzei* i *Proletariuszy*⁶⁹. Układ przestrzenny ulic na Kalinowszczyźnie w okresie PRL-u przedstawiono na planie 3.

W latach siedemdziesiątych w różnych częściach Lublina nadano ulicom jeszcze trzy nazwy związane z ideologią państwową: *Pawła Findera, Jana Lisa, Juliana Leńskiego* oraz *Manifestu Lipcowego*⁷⁰. Powstała w tym czasie *aleja Manifestu Lipcowego* była przedłużeniem *alei PKWN*. Połączenie obydwu nazw było do siebie dopasowane, bowiem Manifest lipcowy został ogłoszony w Chełmie przez Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego.

W ostatnim dziesięcioleciu PRL nadano tylko dwóm ulicom nazwy o charakterze ideologicznym. W 1984 r. została dokończona, projektowana na dziesięciolecie PKWN, jako Trasa N-S, *aleja Władysława Gomułki*⁷¹. Rok później

⁶⁶ Por. Mapa 1970, Mapa 1973, Mapa 1975.

⁶⁷ AUM, *Miejska Rada Narodowa w Lublinie. Uchwały MRN. Kadencja 1978-1984*, Uchwała nr XII/29/79 Miejskiej Rady Narodowej z dnia 18 lipca 1979 w sprawie nadania nazw ulicom w granicach administracyjnych miasta Lublina, sygn. BRN-I-0302/78/84, k. 158.

⁶⁸ APL, *Prezydium MRN w Lublinie*, nr zesp. 742, Wydział organizacyjno-prawny, sygn. 11, Protokół Nr 3/56 z III-ej sesji MRN w Lublinie z dnia 12 VI 1956, k. 839.

⁶⁹ Mapa 2001.

⁷⁰ Mapa 1975.

⁷¹ AUM, *Uchwały Miejskiej Rady Narodowej w Lublinie. Od Nr I/1/84 do Nr VI/28/85. VIII Kadencja*, Uchwała nr VIII/39/85 Miejskiej Rady Narodowej z dnia 19 października 1984 w sprawie nadania nazw ulicom w granicach administracyjnych miasta Lublina, sygn. BRN-I-0302/-/86/87, k. 33.

Plan 3. Nazwy ulic na osiedlu XXX-lecia PRL

Źródło: Opracowanie autora na podstawie Plan miasta z 1977 roku

1. pl. Bieruta
2. ul. Bieruta
3. ul. Józwiaka
4. ul. Wasilewskiej
5. ul. Hibnera
6. ul. Kniewskiego
7. ul. Rutkowskiego
8. ul. Proletariuszy
9. ul. Okrzei
10. ul. Warszawskiej
11. Aleja Lenina
12. ul. Jedności Robotniczej
13. ul. Kalinowszczyzna

fragment *ulicy Melgiewskiej* otrzymał za swego patrona radzieckiego pułkownika Ilię Bazanowa, który zasłużył się w walkach o wyzwolenie Lublina w lipcu 1944 r.⁷²

W schyłkowym okresie rządów generała Jaruzelskiego do przestrzeni miejskiej dołączono patronat ideowo wrogi „władzy ludowej”, ale na obrzeżach miasta, gdzie nie stykałyby się z dużą liczbą obywateli przemierzających lubel-

⁷² AUM, *Uchwały Miejskiej Rady Narodowej w Lublinie. Od Nr VI/30/85 do Nr XV/97/86. VIII Kadencja*, Uchwała nr III/14/84 Miejskiej Rady Narodowej z dnia 3 lipca 1985 w sprawie nadania nazw ulicom w granicach administracyjnych miasta Lublina, sygn. BRN-I-0302/-/85/86, k. 44.

skie ulice. W listopadzie 1988 r. Miejska Rada Narodowa uchwaliła nadanie dwóch nazw w granicach administracyjnych Lublina. W rejonie osiedla Tatarski skrzyżowanie *Tysiąclecia*, *Turystycznej*, *Melgiewskiej* oraz *Graffa* otrzymało nazwę *placu Rządu Ludowego Republiki Polskiej*. Natomiast na Bronowicach Nowych powstała *aleja Józefa Piłsudskiego*⁷³.

W roku następnym, 23 maja 1989 r., został złożony wniosek o demontaż pomnika Bieruta i o usunięcie jego imienia z placu oraz ulicy. Co do demontażu pomnika i do propozycji przemianowania *Bieruta* na *Lwowską* radni miejscy nie zgłaszali sprzeciwu. W lipcu 1989 r. padły trzy propozycje nowej nazwy dla *placu Bieruta*: *plac Zgody*, *plac Vetterów* oraz *plac Ofiar Stalinizmu*. Żadna z powyższych nazw nie została przyjęta przez Radę, w związku z tym w lipcu uchwalono przemianowanie *ulicy Bieruta* na *Lwowską* oraz pozostawienie *placu Bieruta* bez nazwy⁷⁴. Do kwestii nadania nazwy placowi powrócono pod koniec 1991 r. Zaproponowano trzy nowe: *plac Orłąt Lwowskich*, *plac Grunwaldzki* oraz *plac Izaaka Singera*. W związku z odrzuceniem przez Zespół Nazewnictwa Miejskiego wniosku o uczczenie autora *Sztukmistrza z Lublina* poprzez nadanie jego imienia *ulicy Walecznych*, zaproponowano, żeby imieniem pisarza nazwać plac u zbiegu ulic: *Podzamcze* i *Lwowskiej*. Dodatkową argumentacją była lokalizacja placu pomiędzy dwoma cmentarzami żydowskimi. Radni wybierali spośród dwóch nazw: *plac Orłąt Lwowskich* (11 głosów „za”) i *plac Singera* (14 głosów „za”)⁷⁵.

W 1989 r. miejsce partyjnych ideologów ustalających nowe nazwy ulic zajęli specjaliści. W okresie transformacji ustroju socjalistycznego na demokratyczny powstał specjalny zespół złożony z dziewięciu osób z dr. Mieczysławem Buczyńskim (1936-1992) na czele (który w 1964 r. obronił pracę magisterską na UMCS-ie dotyczącą etymologii nazw lubelskich ulic, a w późniejszym okresie zajmował się również nazwami dzielnic Lublina, jak również słowiańskimi nazwami geograficznymi). Celem stworzonego Zespołu było wytypowanie nazw ulic przeznaczonych do przemianowania. Pod koniec listopada 1990 r. Buczyński zdał relacje Radzie Miasta z ustaleń Zespołu. Przewodniczący informował o rozpatrzeniu przez Zespół niezrealizowanej

⁷³ AUM, *Uchwały Miejskiej Rady Narodowej w Lublinie. I/1/98 XIV/85/90. IX Kadencja*, Uchwała nr IV/17/88 Miejskiej Rady Narodowej z dnia 5 listopada 1988 w sprawie nadania nazw ulicom w granicach administracyjnych miasta Lublina, sygn. BRN-I-0302, k. 44.

⁷⁴ AUM, *Prezydium Miejskiej Rady Narodowej*, Protokoły posiedzeń (1988-1990) (IX kadencja), sygn. BRN-II-0311/1-50/88/89/90.

⁷⁵ AUM, *Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Lublinie*, Protokół Nr 23/91XXIII sesji Rady Miejskiej w Lublinie odbytej w dniu 12 grudnia 1991.

Tab. 1. Zmiany nazw ulic z 26 grudnia 1990 r.

Lp.	Nazwy obowiązujące w PRL-u	Nazwy przywrócone w 1990 r.
1	<i>22 Lipca</i>	<i>Spokojna</i>
2	<i>Jaroslawa Dąbrowskiego</i>	<i>Bernardyńska</i>
3	<i>Kliniczna</i>	<i>Karmelicka</i>
4	<i>Sebastiana Klonowica</i>	<i>Dominikańska</i>
5	<i>Juliusza Osterwy</i>	<i>Kapucyńska</i>
6	<i>Podgrodzie</i>	<i>Dolna Panny Marii</i>
7	<i>Wincentego Pola</i>	<i>Archidiakońska</i>
8	<i>Hanki Sawickiej</i>	<i>Świętoduska</i>
9	<i>Szymona Szymonowica</i>	<i>Misjonarska</i>
10	<i>Trybunalska</i>	<i>Jezuicka</i>
11	<i>Ludwika Waryńskiego</i>	<i>Ewangelicka</i>

uchwały z 29 kwietnia 1980 r. w sprawie przywrócenia dziewięciu historycznych nazw w centrum Lublina: *Archidiakońskiej*, *Bernardyńskiej*, *Dolnej Panny Marii*, *Dominikańskiej*, *Jezuickiej*, *Kapucyńskiej*, *Karmelickiej*, *Misjonarskiej* i *Świętoduskiej*. Podczas dyskusji nad uchwałą Zespół opowiedział się za zmianą pięciu spośród dziewięciu wymienionych w uchwale nazw: *Archidiakońskiej*, *Bernardyńskiej*, *Dominikańskiej*, *Kapucyńskiej* oraz *Świętoduskiej*. Ustalono wówczas, że nazwy te są uzasadnione historycznie dla tych ulic. Dodatkowo Zespół zasugerował, żeby uhonorować zasłużone dla Lublina osoby: Klonowica, Osterwę i Pola ulicami w innym miejscu miasta. Względem pozostałych czterech nazw Zespół opowiedział się za pozostawieniem nazw wprowadzonych w 1951 r., jako bardziej odpowiednich, ze względu na lokalizację ulicy. Na końcu sprawozdania poinformowano Radę Miasta, że na następnym zebraniu zostanie rozpatrzona kwestia zmian nazw ośmiu ulic: *1-go Maja*, *22 Lipca*, *Buczka*, *Gomułki*, *PKWN*, *Rady Delegatów*, *Waryńskiego* i *Wróblewskiego*⁷⁶. Ostatecznie uchwała w sprawie zmiany nazw ulic

⁷⁶ AUM, *Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Lublinie*, Protokół Nr 8/90 VIII sesji Rady Miejskiej w Lublinie odbytej w dniu 6 grudnia 1990, k. 82-83.

została zatwierdzona pod koniec grudnia 1990 r. Wówczas zmieniono nazwy jedenastu ulicom, przywracając patronat sprzed kwietnia 1951 r. Zmiany te zostały przedstawione w tabeli 1.

Zmiany nazw ulic wprowadzone pod koniec grudnia 1990 r., usunęły z centrum Lublina trzy nazwy związane z ustrojem komunistycznym: *22 Lipca*, *Hankę Sawicką* i *Ludwika Waryńskiego*. Natomiast w innych częściach miasta pozostały jeszcze trzydzieści dwie ulice o nazewnictwie komunistycznym. Nad propozycjami nowych nazw ulic pracował Zespół Nazewnictwa Miejskiego. Opracowania nowych nazw wymagały te ulice, które z tego względu, że zostały wytrasowane w PRL-u, nie mogły powrócić do przedwojennych patronów. W listopadzie 1991 r. Rada Miasta zatwierdziła uchwałę o zmianie nazw trzydziestu czterech ulic w Lublinie. Piętnaście spośród nich otrzymało z powrotem swoich dawnych patronów, drugie tyle stanowiły ulice powstałe w okresie PRL-u i one otrzymały nowe nazwy. Natomiast cztery ulice, mimo że istniały przed wojną, otrzymały nowy patronat. Podczas debat w Radzie Miasta na temat zmiany patronatu komunistycznych bohaterów oraz przywróceniu nazw sprzed 1951 r., radni przytaczali argument finansowy przeciwko wyznaczaniu terminu, do kiedy mają zostać zdjęte tabliczki z murów. W postanowieniu końcowym ustalono, że ze względów finansowych tabliczki oraz szyldy ze starymi nazwami ulic powinny zniknąć z lubelskich murów w ciągu dwóch lat od wejścia w życie uchwały Rady Miasta, czyli do końca 1993 r. Zmiany nazw z listopada 1991 r. zostały przedstawione w tabeli 2.

Tab. 2. Zmiany nazw ulic z 8 listopada 1991 r.

Lp.	Nazwy obowiązujące w PRL-u	Nazwy przywrócone w 1991 r.
1	2	3
1	<i>Armii Czerwonej</i>	<i>Fabryczna</i>
2	<i>Ilii Bazanowa</i>	<i>Melgiewska</i>
3	<i>Bohaterów ORMO</i>	<i>Władysława Grabskiego</i>
4	<i>Mariana Buczka</i>	<i>Zamojska</i>
5	<i>Georga Dymitrowa</i>	<i>Radziwiłłowska</i>
6	<i>Pawła Findera</i>	<i>Północna</i>
7	<i>Małgorzaty Fornalskiej</i>	<i>Beliniaków</i>
8	<i>Władysława Gomulki</i>	<i>Unii Lubelskiej</i>

9	<i>Władysława Hibnera</i>	<i>Wojciecha Kiwerskiego</i>
10	<i>Jedności Robotniczej</i>	<i>Kazimierza Tumidajskiego</i>
11	<i>Franciszka Józwiaka</i>	<i>Krzemieniecka</i>
12	<i>Władysława Kniewskiego</i>	<i>Józefa Kustronia</i>
13	<i>Janka Krasickiego</i>	<i>Stefana Lelka-Sowy</i>
14	<i>Włodzimierza Lenina</i>	<i>Mieczysława Smorawińskiego</i>
15	<i>Juliana Leńskiego</i>	<i>Wiktora Ziółkowskiego</i>
16	<i>Róży Luksemburg</i>	<i>Jerzego Popiełuszki</i>
17	<i>Manifestu Lipcowego</i>	<i>Muzyczna</i>
18	<i>Juliana Marchlewskiego</i>	<i>Skautów</i>
19	<i>Marcelego Nowotki</i>	<i>Idziego Radziszewskiego</i>
20	<i>PKWN</i>	<i>Głęboka</i>
21	<i>Józefa Piłsudskiego</i>	<i>Krańcowa</i>
22	<i>Edwarda Próchniaka</i>	<i>Chmielna</i>
23	<i>Przodowników Pracy</i>	<i>Legionowa</i>
24	<i>Wincentego Pstrowskiego</i>	<i>Peowiaków</i>
25	<i>Rady Delegatów</i>	<i>Lubartowska</i>
26	<i>Władysława Rutkowskiego</i>	<i>Franciszka Kleeberga</i>
1	2	3
27	<i>Jana Sławińskiego</i>	<i>Niecała</i>
28	<i>Lucjana Szenwalda</i>	<i>Probstwo</i>
29	<i>Karola Świerczewskiego</i>	<i>Józefa Piłsudskiego</i>
30	<i>Witolda Tomorowicza</i>	<i>Gawareckich</i>
31	<i>Adolfa Warskiego</i>	<i>Wilhelma Rüeckemana-Orlika</i>
32	<i>Wandy Wasilewskiej</i>	<i>Wołyńska</i>
33	<i>plac Michała Wójtowicza</i>	<i>plac Dworcowy</i>
34	<i>plac Zebrań Ludowych</i>	<i>plac Zamkowy</i>

Wśród bohaterów epok upamiętnionych w nazwach ulic Lublina nie mogło zabraknąć ludzi zasłużonych dla kultury, sztuki, medycyny czy polityki, związanych z miastem poprzez fakt urodzenia lub działalności dla społeczności lokalnej. W chwili obecnej, według indeksu planu Lublina z roku 2001⁷⁷,

⁷⁷ Mapa 2001.

spośród wszystkich ulic w mieście (1171 nazw⁷⁸) niecałe 30% ma za swego patrona konkretną postać historyczną. Pozostałe nazwy ulic nawiązują do nazw drzew i krzewów, kamieni szlachetnych, wydarzeń historycznych lub swoją nazwę biorą od miejsc, w pobliżu których są położone. Spośród wszystkich znajdujących się w obrębie Lublina ulic, niecałym 12% patronują osoby związane z Lublinem lub ważne dla miasta. Wyszukując biografie osób ze *Słownika biograficznego miasta Lublina*⁷⁹ oraz czytając uchwały MRN dotyczące patronów ulic, którzy znajdują się w indeksie planu miasta z roku 2001, udało się wyodrębnić sto ulic mających lokalnych patronów. Po zagłębieniu się w biogramy poszczególnych osób wyłączone nazwy ulic podzielono na trzynaście tematycznych grup. Niektóre osoby działały na polu różnych dziedzin i powstała trudność z ich zakwalifikowaniem do jednej grupy. W związku z tym grupy zostały podzielone na podgrupy.

Najliczniejszą grupą patronującą lubelskim ulicom są „ludzie pióra”, siedemnaście osób tworzących w różnych epokach i gatunkach literackich. W grupie tej, obok poetów i pisarzy, znalazły się również trzy osoby, które pisząc o Lublinie popularyzowały wiedzę historyczną o nim, jak małżeństwo Henryk i Maria Gawareccy, Seweryn Sierpiński czy ksiądz Jan Wadowski. Drugą, znaczną grupą są „lekarze”, w jej skład weszło piętnaście nazw ulic. Wśród lekarzy jest dwóch działaczy samorządowych: Mieczysław Biernacki i Witold Chodźko oraz trzech społeczników: Gustaw Doliński, Kazimierz Jaczewski i Aleksander Jaworowski. Trzecią grupę stanowią „działacze”, tworzy ją dwanaście ulic. Można wyodrębnić czterech działaczy społecznych (Antonina Grygowa, Stefan Lelek-Sowa, Mikołaj Pajdowski i Bolesław Sekutowicz), czterech spółdzielczych (Władysław Cholewa, Tadeusz Dymowski, Jan Hempel i Wanda Papiewska) i trzech oświatowych (Kazimierz Bogdanowicz, Hieronim Łopaciński i Władysław Petrykiewicz) oraz jedną działaczkę niepodległościową – Annę Henrykę Pustowójtównę. Ostatnią dużą grupą ulic objętych patronatem lublinian jest, składająca się z jedenastu nazw, grupa „polityków”. Spośród patronów zakwalifikowanych do tego zbioru należy wyodrębnić pięć ulic, noszących imiona prezydentów miasta: Teodor Gruell, Bolesław Liszkowski, Czesław Szczepański, Roman Ślaski, Jan Turczynowicz oraz Henryk Wolicki. W grupie tej znalazł się nauczyciel i właściciel gimnazjum w Lublinie, związany z PPS-em – Władysław Kunicki. Dziewięciu lubel-

⁷⁸ Mapa 2001.

⁷⁹ *Słownik biograficzny miasta Lublina*, t. I, red. T. Radzik, J. Skarbek, A. A. Witusik, Lublin 1993; *Słownik biograficzny miasta Lublina*, t. II, red. T. Radzik, J. Skarbek, A. A. Witusik, Lublin 1996.

skim ulicom patronują powstańcy styczniowi oraz ludzie walczący podczas II wojny światowej. Zebrani w jeden zbiór, utworzyli grupę „żołnierzy”. Podczas badań nad biografiami patronów ulic trzydzieści sześć nazwisk podzielono na siedem kiluosobowych grup: „wykładowcy” (sześć nazwisk), „aktorzy i reżyserzy” (cztery nazwiska), „malarze” (cztery nazwiska), „muzycy” (pięć nazwisk), właściciele „majątków ziemskich” (pięć nazwisk), „księża” (pięć nazwisk: dwóch biskupów i trzech rektorów KUL), „inżynierowie” (trzy nazwiska). W skład ostatniej grupy – „inni” – weszło pięć osób, których nie sposób było zakwalifikować do żadnego z wcześniej wymienionych zbiorów. Każda z tych ulic wymagałaby stworzenia dla niej indywidualnej grupy. W skład tej grupy weszli: inicjator budowy Zalewu Zemborzycyckiego – Kazimierz Bryński, właściciele Zakładów Mechanicznych „Plage i Laśkiewicz” – Emil Plage i Teofil Laśkiewicz, naczelny dyrektor lubelskich Zakładów Farmaceutycznych „Polfa” – Jan Śnieżyński oraz król Władysław Łokietek, który nadał Lublinowi w 1317 r. prawa miejskie.

Mimo transformacji ustrojowej i dużym zmianom nazw ulic z lat 1989-1991, do końca XX wieku patronat nad lubelskimi ulicami zachowało dziesięciu bohaterów poprzedniego ustroju. Analizując plan Lublina z 2001 r.⁸⁰, znajdziemy trzynaście nazw ulic, które z racji swej wymowy ideowej pasują bardziej do przestrzeni Lublina z poprzedniej epoki. Na Sławinku w swoim sąsiedztwie są ulice: *Armii Ludowej* i *Gwardii Ludowej*. Wśród patronów ulic właściwych dla poprzedniego systemu znajdziemy „utrwalacza władzy ludowej” i przewodniczącego Wojewódzkiej Rady Narodowej – Ludwika Czugałę, marksistowskiego filozofa – Jana Hempla, agentkę NKWD – Lucynę Herc, sekretarza obwodowego Polskiej Partii Robotniczej – Michała Wyrwasa, literata biorącego udział w walkach przeciwko podziemiemu niepodległościowemu – Alojzego Sroge. Na planie miasta znajdziemy jeszcze trzy nazwy ulic wiążące się z ruchem robotniczym. Zachowanie starych patronów wynika z tolerancji dla tych, którzy znaleźli się w przestrzeni miasta w okresie PRL-u. W dalszym ciągu patronami lubelskich ulic są trzej bojownicy Polskiej Partii Socjalistycznej: Jan Lis, Józef Montwiłł-Mirecki oraz Stefan Okrzeja. Patronem jednej z najdłuższych ulic w mieście jest przedwojenny radny miejski z ramienia PPS – Władysław Kunicki. Wśród lubelskich ulic znajdziemy również *ulicę Proletariuszy* (dzielnica Kalinowszczyzna). W okolicy dworca kolejowego rozciąga się dzielnica przemysłowa, a w jej obrębie do dziś położona jest *ulica 1-go Maja*. Nazwy tej ostatniej oraz *Montwiłła-Mireckiego*

⁸⁰ Mapa 2001.

mają przedwojenną metrykę. W ostatnich latach w prasie lokalnej podejmowane były kwestie zmiany nazw niektórych spośród wcześniej wymienionych ulic. Po 2001 r., do chwili obecnej zmianom uległy cztery spośród jedenastu wymienionych ulic. Leżące na Sławinku ulice: *Armii Ludowej* i *Gwardii Ludowej* otrzymały kolejno za patronów księży: Wojciecha Danielskiego i Franciszka Blachnickiego. Położona w pobliżu Górek Czechowskich *ulica Michała Wyrwasa* dostała za patrona generała Bolesława Ducha. Jedną z ostatnich ulic, która zmieniła swego patrona, była *ulica Ludwika Czugały*, która za nowego patrona dostała ostatniego przedwojennego wojewodę lubelskiego Jerzego de Tramecourta⁸¹. W czerwcu 2009 r. znajdująca się na Kalinowszczyźnie ul. Proletariuszy otrzymała za swego patrona Jacka Kuronia.

WYKAZ SKRÓTÓW

- APL – Archiwum Państwowe w Lublinie
 AUM – Archiwum Zakładowe Urzędu Miasta Lublin
 Mapa 1901 – *Plan m.[iasta] Lublina*, brak skali, Lublin 1901.
 Mapa 1912 – W. Cholewiński, *Plan M.[iasta] Lublina [...]*, brak skali, 1912.
 Mapa 1916 – *Plan M.[iasta] Lublina. 1916*, b. a., skala 1:8400, 1916.
 Mapa 1926 – A. Z. Krzyżewski, *Plan Lublina*, skala 1:20 000, 1926.
 Mapa 1927 – A. Z. Krzyżewski, *Plan miasta Lublina 1927*, brak skali.
 Mapa 1930 – *Plan Lublina 1930*, brak skali.
 Mapa 1931 – Biuro Regulacji Magistratu Miasta Lublin, *Plan Wielkiego Miasta Lublin*, skala 1:15 000, 1931.
 Mapa 1938 – Wydawnictwo Księgarni W. i J. Cholewińskich w Lublinie, *Plan M.[iasta] Lublina*, skala 1:30 000, 1938.
 Mapa 1939 – *Lublin. Nawierzchnia ulic*, skala 1:10 000, ok. r. 1939.
 Mapa 1940 – Biuro Pomiarów m. Lublina, *Lublin*, skala 1:15 000, Lublin 1940.
 Mapa 1942 – *Lublin*, b. a., brak skali, w: F. Schöller, M. O. Vändrey, *Führer durch die stadt Lublin*, Kräkäu 1942.
 Mapa 1943 – *Lublin*, b. a., skala 1:15 000, 1942, w: K. Baedeker, *Das Generalgouvernement. Reisehandbuch, Mit Karten und 6 stadtplänen*, Lipsk 1943.

⁸¹ Mapa 2008.

- Mapa 1947 – Biuro Pomiarów Zarządu Miejskiego w Lublinie, *Lublin*, skala 1:10 000, 1947
- Mapa 1957 – Państwowe Przedsiębiorstwo Wydawnictw Kartograficznych, *Plan Miasta Lublina*, brak skali, Warszawa 1957.
- Mapa 1964 – Państwowe Przedsiębiorstwo Wydawnictw Kartograficznych, *Plan Lublina*, wyd. II, brak skali, Warszawa 1964.
- Mapa 1968 – Państwowe Przedsiębiorstwo Wydawnictw Kartograficznych, *Plan Lublina*, wyd. IV, brak skali, Warszawa 1968.
- Mapa 1970 – Państwowe Przedsiębiorstwo Wydawnictw Kartograficznych, *Plan Lublina*, brak skali, wyd. V, Warszawa 1970.
- Mapa 1973 – Państwowe Przedsiębiorstwo Wydawnictw Kartograficznych, *Plan Lublina*, wyd. VII, brak skali, Warszawa 1973.
- Mapa 1975 – Państwowe Przedsiębiorstwo Wydawnictw Kartograficznych, *Plan Lublina*, wyd. VIII, brak skali, Warszawa 1975.
- Mapa 1977 – Państwowe Przedsiębiorstwo Wydawnictw Kartograficznych, *Lublin. Plan Miasta*, brak skali, Warszawa 1977.
- Mapa 1979 – Państwowe Przedsiębiorstwo Wydawnictw Kartograficznych, *Lublin Centrum*, brak skali, Warszawa 1979.
- Mapa 1986 – Państwowe Przedsiębiorstwo Wydawnictw Kartograficznych, *Lublin. Plan Miasta*, wyd. VI, skala 1:14 500, Warszawa–Wrocław 1986.
- Mapa 1988 – Państwowe Przedsiębiorstwo Wydawnictw Kartograficznych, *Lublin. Plan Miasta*, wyd. VII, skala 1:14 500, Warszawa–Wrocław 1988.
- Mapa 1991 – Wydawnictwo LZGraf. UNIA, *Lublin. Plan miasta z informatorem turystyczno-usługowym*, brak skali, Lublin 1991.
- Mapa 1998 – Państwowe Przedsiębiorstwo Wydawnictw Kartograficznych im. Eugeniusza Romera, S.A., *Lublin. Plan Miasta*, wyd. XIII, skala 1:14 500, Warszawa–Wrocław 1998.
- Mapa 2001 – DAUNOPOL sp. Z o.o. Wydawnictwo Kartograficzne, *Plan Miasta Lublin*, skala 1:20 000, Warszawa 2001.
- Mapa 2008 – Demart SA, *Lublin plus 5. Plan miasta*, skala 1:20 000, Warszawa 2008.
- WUOZ – Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Lublinie.

BIBLIOGRAFIA

- B u c z y ń s k i M., Nazwy ulic i placów Lublina, [Wrocław 1966], s. 136-181 [nadbitka z czasopisma „Onomastica” XI, 1-2].
- G a w a r e c k i H., G a w d z i k C., Ulicami Lublina, Lublin 1976.
- Słownik biograficzny miasta Lublina, t. I, red. T. Radzik, A. A. Witusik, J. Ziółtek, Lublin 1993.
- Słownik biograficzny miasta Lublina, t. II, red. T. Radzik, J. Skarbek, A. A. Witusik, Lublin 1996.

HEROES OF VARIOUS EPOCHS IN THE COLLECTIVE MEMORY
OF THE 20th CENTURY LUBLIN

S u m m a r y

The beginning of the 20th century brought the world the First World War and the break-up of European powers. It also brought Poland independence, after more than one hundred and twenty years when it had been partitioned between three neighboring empires. A large increase in the number of Lublin's inhabitants, along with the development of the area of the city that followed the increase, caused an increase in the number of newly designed streets. The new lines of communication needed new names. Several, or even several dozen streets came into existence at one time, which favored giving them names connected with history. Additionally, the area of the town increased by absorbing the neighboring villages whose streets already had names. This caused overlapping of the names, which, in turn, made the town authorities solve the problem by giving one of the streets a new name. In the course of the 20th century the political situation in Poland changed, and this influenced the life of Lublin. Each new authority tried to make a sign of its presence in the town by organizing places of collective memory. Names of streets are a special area in the topography of the town, in which historical memory has always been handed down to next generations.

The last period when Lublin belonged to the Polish Kingdom, which was part of the Russian Empire, comprises the years 1901-1915. In that time only two streets were given names commemorating important Poles: Frédéric Chopin and Wincenty Pol. Commemorative names started being given in Lublin when the Russian authorities were replaced by Austrian ones at the end of July 1915. The three years of Austrian rule in Lublin brought an increase in the area of the town and new names given to six communication lines. At that time five commemorative names were given in Lublin. In the twenty-year period between the World Wars the number of commemorative names increased from seven in 1918 to seventy-eight just before the outbreak of World War II. In 1919 a special commission was established in the town whose task was to prepare suggestions for changing street names in Lublin. After regaining independence the first changes in the names of Lublin streets were effected in August 1923. Forty-six streets were named or renamed then. In 1923 all the streets that had not had names

received ones. The people after whom the streets were named in the period between the two World Wars may be divided into four groups: outstanding Poles, people connected with Lublin, poets and artists; a separate group was constituted by historical events. Among the groups the people who rendered service to the country are most numerous. Giving names to streets that could be ascribed to one of the five groups was especially frequent in the 1930s, when the village Dziesiąta was included into the town, and on both sides of *Aleja Raclawicka* new streets were marked out for houses designed for military officers and civil servants. On the example of a few streets, like *Narutowicza Street*, *Norwida Street* or *Staszica Street* it is easy to see that the changes were also suggested by Lublin inhabitants.

After establishing the General Government the Germans gave new names to Lublin streets and squares. They mainly changed those streets names that were connected with the Poles' fight against Germans. During the occupation a total of thirty-three street names were changed, and the remaining ones were translated into German, or the German words *Strasse* or *Gasse* were added to the Polish names. New names were given to the streets in the center of the town. Lublin's main square – *Plac Litewski* – was given the name of the leader of the Third Reich, Adolf Hitler. One of the obvious possibilities of erasing the Polish character of the town was changing the names of those streets that had been named after Poles. In this way the names of nine streets were changed, leaving only *Chopin Street* under the name of *Chopin Strasse*.

After Lublin was liberated from the German rule in July 1944 the new authorities started changing the names of streets that had been introduced by the German authorities. Between July and November almost all the streets in Lublin were given back their pre-war names. Only three streets were an exception to this rule: *Bychawska*, *Spokojna* and *Zamojska* were renamed to *Kunickiego*, *22 Lipca* and *Buczka*, respectively. The next changes were to take place in October 1945.

On the occasion of the fifth anniversary of establishing the Polish Committee of National Liberation a common meeting was held of the Provincial National Council and the Town National Council. It was then that four socialist activists: Stanisław Dubois, Georgi Dimitrov, Małgorzata Fornalska, Marcei Nowotko, and the hero of socialist labor Wincenty Pstrowski were commemorated.

In December 1949, on the occasion of Joseph Stalin's 70th birthday, the Club of Councilmen of the Polish United Workers' Party put forward a proposal concerning commemorating "the Leader of Humanity" by giving the name of *Comrade Stalin* to Lublin's main square, *Plac Litewski*.

During the extensive change of names effected in March 1951 as many as twenty-one street names connected with the Church were changed. Among the new street names four commemorated heroes of the new political system: Rosa Luxemburg, Hanka Sawicka, Lucjan Szenwald and Ludwik Waryński, and one concerned the Communist ideology: *Heroes of Labor Street*. In the Stalinist period, in the years 1944-1956, twenty commemorative names that the new system considered right were given to streets. Among them only two did not survive the test of time and disappeared from the town plans in the autumn of 1956. In the Stalinist period people connected with the struggle for independence during the First World War and the Polish-Bolshevik War disappeared from street names for the whole period of the Polish People's Republic.

During Władysław Gomułka's rule sixteen commemorative names connected with the workers' movement were given in Lublin. In the center of the town six streets received new names, including one that was newly marked out (*Jana Hempla Street*).

In the decade of Edward Gierek's rule thirteen names connected with the ideology of the Polish People's Republic were given. Most of them commemorated heroes of the Communist

Party of Poland. In the first half of the 1970s the country prepared for celebrating the thirtieth anniversary of the PPR. The new housing estate in Kalinowszczyzna was given the status of the Estate of the Thirty Years of the Polish People's Republic. During the last decade of the PPR only two streets were given names connected with the Communist ideology.

In 1989 party ideologists who gave new names to streets were replaced by experts. In the period of transformation from the socialist system to the democratic one a special team was established consisting of nine people headed by dr. Mieczysław Buczyński who in 1964 had written a master's dissertation at the Maria Curie-Skłodowska University. The subject of the thesis was the etymology of Lublin street names, and later he also worked on the names of parts of Lublin, as well as on Slavonic geographical names.

Despite the systemic transformation and a lot of changes in the names of streets effected in the years 1989-1991, ten heroes of the Communist system have survived as patrons of Lublin streets. Analyzing the plan of Lublin of 2001 we can find thirteen names of streets that because of their ideological meaning would be more adequate for the previous epoch.

Translated by Tadeusz Karłowicz

Słowa kluczowe: pamięć zbiorowa, Lublin, patroni lubelskich ulic, zmiany nazw ulic, nazwy ulic.

Key words: collective memory, Lublin, patrons of Lublin streets, changes in the names of streets, names of streets.